

DIFICULTATS METODOLÒGIQUES DE LES INVESTIGACIONS TRANSNACIONALS

MIQUEL RODRIGO ALSINA / MANUEL MARTÍNEZ NICOLÁS

Mas para saber más se ha de saber antes algo; sin conocimientos previos y auxiliares no puede penetrarse en el terreno de la investigación científica, ni siquiera se siente la necesidad de saber ciertas cosas por no haber llegado la ocasión de plantearse ciertos problemas (*Anselmo Lorenzo*).

Aquesta comunicació forma part d'una investigació que ha estat finançada per la DGICYT (Ministerio de Educación y Ciencia). Alguns dels problemes que explicarem a continuació són fruit de aquesta recerca i uns altres són producte de les experiències d'uns altres investigadors o de la nostra pròpia reflexió.

Definició i tipus d'investigacions transnacionals

Dins del que podríem anomenar investigacions transnacionals trobem diferents tipus de recerca que estan en fase de construir el seu camp d'estudi.

Tenim, per exemple, els estudis comparatius transnacionals, que són aquells en què «les comparances es fan a través de dos o més sistemes determinats geogràficament o històricament (espacialment o temporal)» (Blumler, McLoed i Rosengren, 1992, p. 7).

Les característiques d'aquest estudis serien les següents (Blumler, McLoed i Rosengren, 1992, p. 7-9):

a) No es tracta de descriure comparativament fenòmens fragmentats de dues cultures o més. Es tracta, per contra, d'entendre com cada fenomen és configurat en el seu context.

b) Per definició, aquests estudis van més enllà dels límits culturals de l'investigador, fet que significa que aquest entra en un món una mica més desconegut. Per una banda, això és un repte per a posar de manifest els nostres propis prejudicis i, a més a més, és una bona ocasió per a demos-

trar que la verificació d'una teoria es dóna en unes determinades condicions històriques i culturals. Això fa que la universalitat de determinades proposicions científiques entri en crisi. Per una altra, els estudis comparatius no solament es limiten a validar o revisar les teories existents. Aquests estudis tenen també una tasca molt creativa atès que ens obren noves vies de recerca, ens obliguen a redefinir els conceptes existents i ens plantegen nous problemes d'investigacions.

c) A l'últim, aquests estudis impliquen la interconnexió del temps i de l'espai. És a dir, s'ha de tenir en compte que, quan es comparen dos sistemes espacialment diferents, també aquests sistemes van variant històricament. Aquests sistemes són un flux continu que, a més a més, actualment és cada vegada més condicionat pel sistema mundial de telecomunicacions tradicionals (televisió per satèl·lit) i per noves tecnologies (Internet).

Un altre tipus d'estudi que podria entrar en l'àmbit de les investigacions transnacionals són els estudis interculturals. S'ha de dir que tots aquests estudis són força recents i estan en fase de construcció. En aquesta comunicació no entrarem en una discussió terminològica (Rodrigo, en premsa). En principi, podríem dir que els estudis comparatius transnacionals podrien estar sota la denominació d'estudis transculturals perquè busquen la comparació entre sistemes diferents, mentre que els estudis interculturals el que pretenen estudiar és la interacció entre cultures diferents.

Els estudis transculturals generalment fan referència a la comparació d'un fenomen en cultures diverses, mentre que els interculturals tracten principalment de la interacció cara a cara entre persones de cultures diferents (Jandt, 1995, p. 30).

Necessitat d'aquestes investigacions

Els camps d'estudis, les investigacions i les teories a què donen lloc sorgeixen per la necessitat social de la seva existència. En un món cada vegada més interconnectat no tan sols tecnològicament, sinó també pels moviments migratoris, és necessari que es tinguin en compte aquestes realitats socials i els fenòmens socials que se'n deriven. No és per atzar que hem començat la VI Conferència Anual de la nostra Societat Catalana de Comunicació amb el tema d'«Internet, el quart mitjà».

Però, per altra banda, com ja hem assenyalat, les interaccions en aquest món no es fan només amb mitjans tecnològics com la televisió via satèl·lit o Internet, sinó que els contactes cara a cara amb persones de cultures diferents tenen cada dia una importància més gran. Sempre hi ha

hagut contactes interculturals, però, si se'ns permet una obvietat. Cada temps històric marca les diferències d'aquests contactes. En aquest sentit, de la mateixa manera que es parla d'una mundialització o globalització de l'economia o de la política, els fluxos migratoris actuals van propiciant —i això és particularment evident en les societats europees— un fenomen de planetarització de la mateixa vida quotidiana, produïda no pas únicament per la intervenció dels mitjans de comunicació de masses, sinó assolida en l'experiència quotidiana personalment viscuda. El coneixement i la relació amb individus d'unes altres cultures són cada vegada menys una realitat vicària dispensada pels *mass media* i comencen a integrar-se en els àmbits de realitat directament experimentables pels membres de les nostres societats. Les situacions d'intercanvi comunicatiu intercultural són ja situacions estrictament quotidianes, producte o símptoma, d'aquella planetarització. I d'aquí la necessitat social abans esmentada d'atendre i estudiar aquest fenomen incipient al nostre país.

Aquests estudis transnacionals no són només importants per la seva necessitat social, sinó que la seva importància també està en les reflexions que se'n poden extreure:

a) Aquests estudis ens obren els ulls a nous problemes i realitats. Ens fan més cosmopolites. Ens obliguen a anar més lluny de la nostra pròpia cultura. En aquest sentit, les aproximacions del construccionisme, de l'etnometodologia o de l'interaccionisme simbòlic són de gran utilitat perquè ens permeten aproximar-nos a les realitats d'unes altres cultures. L'etnometodologia, per exemple, estudia de quina manera les persones creen i mantenen les seves concepcions d'un món real mitjançant les seves interaccions socials. No és qüestiona l'existència d'aquest món. S'afirma que existeixen multitud de realitats percebudes i es procuren examinar aquestes nombroses versions.

b) Aquestes investigacions també posen de manifest les limitacions a la generalització de les nostres teories, dels nostres principis i de les nostres proposicions. En aquest sentit, Maffesoli (1985) apunta la necessitat d'una sociologia comprensiva que tindria entre algunes altres tasques les següents:

1. Apostar per un pensament flexible per poder analitzar la mutiplicitat de realitats que es donen en les societats complexes.

2. Submergir-se en l'organisme social per poder estudiar-lo millor. L'investigador ha d'intentar entendre l'actor social que estudia: veure el que ell veu, pensar el que ell pensa i sentir el que ell sent. Sabem, a més a més, que mai no ho aconseguirà del tot.

3. Mostrar la quotidianitat. La sociologia ha estat, durant molts anys,

compromesa a estudiar els grans sistemes socials i ha considerat que la vida quotidiana era un objecte d'estudi sense gens d'interès.

4. Renunciar a la veritat absoluta. Una veritat aproximativa pot ser més «científica» que una aproximació unilateral i suposadament universalista que no és capaç de tenir en compte la diversitat de les realitats concretes de cultures diferents.

Maffesoli (1985) no creu en els grans sistemes explicatius, que són inevitablement reduccionistes, i prefereix la multiplicitat i el politeisme dels valors.

c) A l'últim, aquests estudis transnacionals posen de manifest l'organització de la comunicació en un macronivell. De fet, el que es fa és recollir les característiques del nostre propi sistema internacionalista o transnacionalista de comunicacions i també el fenomen de la desterritorialització de la cultura.

Com es pot apreciar, la necessitat i l'interès d'aquests estudis són innegables. Però no es poden ocultar les dificultats que hi ha a l'hora de dur a terme aquestes investigacions. A continuació veurem alguns del problemes que podrem trobar en les diferents fases del treball de recerca.

Plantejament del problema d'investigació

A l'hora d'afrontar un problema d'investigació determinat hem de tenir en compte que en la majoria dels casos partim d'una percepció unicultural de la realitat social. És molt difícil, a vegades, ser capaços d'adonar-nos que la nostra mirada té el biaix propi de la nostra cultura i que prenem com a sentit comú universal el que no és més que un sentit comunitari històric.

Aquesta mirada occidental ha condicionat també els estudis de la comunicació. Com assenyala Casmir (1993, p. 409), els models de comunicació han estat la base dels quatre conceptes fonamentals que sorgeixen del pensament grec:

- a) La primacia d'un emissor i d'un destinatari.
- b) La importància de la raó, de la lògica i de la persuasió.
- c) L'acceptació dels paradigmes, que es basen en el debat, la confrontació, l'argumentació i la negociació bilateral.
- d) La pèrdua o la victòria com a resultats finals del procés.

Per la nostra part hi voldríem afegir un altre element que ens sembla fonamental per a entendre aquests principis inherents de la nostra cultura. És el principi teleològic. Enfront de qualsevol fenomen per a fer-lo ente-

nedor hem de buscar les causes que el van provocar. Aquest principi causal és reforçat per l'univers simbòlic del judeocristianisme amb el principi de culpabilitat. Aquests dos principis es reforcen mútuament. Així ciència i religió formen un tot congruent. Tot resultat té una causa i tot resultat negatiu pot tenir un culpable.

Ens és realment molt difícil trencar amb aquests principis que formen part de la nostra cultura. Però potser també és imprescindible fer-ho si volem arribar a comprendre unes altres cultures o, millor encara, si volem ser capaços de fer les preguntes adequades per a arribar a conèixer-les. Recordem el conegut efecte Heisenberg, que assenyala que no coneixem la realitat, sinó la realitat segons la nostra manera de qüestionar-la.

Com ja ha plantejat algun autor (Hepworth, 1978), fins a quin punt les teories acceptades per les ciències socials occidentals són aplicables a unes altres realitats culturals? Per exemple, la teoria de la dissonància cognitiva ha estat considerada una teoria de validesa universal, però alguns estudis efectuats a la Xina han fet entrar en crisi aquesta idea (Hepworth, 1978, p. 45-46).

Ultra això, malgrat totes les prevencions, a l'hora de plantejar un problema s'ha d'estar preparat per al malentès i per a la sorpresa. Els malentesos són sempre possibles atès que els nostres coneixements d'unes altres cultures solen ser molt limitats i, a més a més, les coneixem des de la perspectiva de la nostra cultura. La sorpresa, per altra banda, forma part de l'experiència intercultural. És a dir, l'investigador ha d'estar preparat per al malentès i per a la sorpresa.

Revisió documental

Un dels primers problemes que tenim en els estudis interculturals és la dificultat de la revisió documental. El desconeixement de la llengua pot ser un obstacle important però no pas insalvable. En primer lloc, hi pot haver traduccions en alguna de les llengües que l'investigador sigui capaç de llegir. En segon lloc, Internet pot ser una bona eina per a entrar en contacte amb grups interessats en els mateixos problemes, i fins i tot pot ser una bona font documental. Tangencialment, volem recordar que la utilització d'Internet planteja un tema interessant metodològicament i documental com és la manera de citar aquest material (Fletcher i Greenhill, 1995).

És possible que la revisió documental doni pocs fruits. En aquest cas és indispensable fer algunes aproximacions prèvies al nostre objecte d'estudi. És a dir, l'investigador ha de descobrir el màxim possible sobre el context intercultural o sobre l'altra cultura mitjançant investigacions

qualitatives, especialment si la literatura sobre el problema d'investigació és escassa o d'accessibilitat difícil. Aquesta recerca exploratòria pot utilitzar diferents tècniques: des d'una entrevista no estructurada fins al mètode Delphi. Es tracta que l'investigador no faci una aproximació cega al seu objecte d'estudi. Un investigador hauria de poder contestar com és un dia normal dels membres de l'altra cultura i quin significat donen les persones d'aquesta cultura als esdeveniments diaris i rituals.

Hem de reconèixer la nostra ignorància o fins i tot, cosa que és pitjor, els nostres estereotips simplificadors de les altres cultures.

Les dades qualitatives d'aquestes investigacions exploratòries s'han de comparar amb el contingut teòric del tema. Del resultat d'aquesta comparació s'ha de generar el disseny de la investigació concreta.

El disseny de la investigació

Una de les característiques que ha de tenir un investigador en aquest camp és ser flexible. Un mateix concepte pot tenir significats diferents en cada cultura. Això ens obliga, a vegades, a recategoritzar els conceptes.

Biernatzki (1986, p. 3-4) assenyala que en l'anàlisi intercultural es comparen cultures en un mateix nivell d'interacció. Quina de les dues cultures ha de definir les categories d'anàlisi? A continuació proposa tres solucions:

a) Construir unes categories científiques abstractes que, essent objectives, estarien suposadament lliures de condicionaments d'una cultura determinada i per això serien aplicables a totes les cultures.

b) Fer un equilibri alternant les observacions d'una cultura i de l'altra.

c) Partir de la idea que en una relació intercultural el que es crea és una tercera cultura nova. Acceptant aquesta premissa, la descripció del procés es faria a partir d'aquesta nova cultura comuna.

Vam trobar un exemple de la necessitat de recategoritzar els conceptes en la nostra investigació *El discurs informatiu sobre les minories ètniques en la premsa d'èlit europea*. A l'hora d'establir a la fitxa d'anàlisi la secció en què apareix la informació, i que vam denominar el «context informatiu», ens vam veure obligats a crear unes categories noves per a poder-hi introduir les diferents seccions dels diaris estudiats (*ABC, El País, Le Figaro, Le Monde, Il Corriere della Sera, La Repubblica, The Times, The Guardian*).

En posarem alguns exemples. Vam incloure sota les categories següents:

POLÍTICA INTERIOR

ABC: Actualidad gráfica, Cataluña gráfica, Las caras de la noticia, Nacional, Regiones.

El País: España, Cataluña (si és una informació de contingut polític).

Le Figaro: La Vie politique.

Le Monde: Politique, Heures locales.

Il Corriere della Sera: In primo piano, Terza pagina.

La Repubblica: Política interna (però habitualment també es tracta de temes de política interior en unes altres pàgines; per això el context informatiu s'estableix més aviat pel contingut de la notícia).

The Times: Politics & Government.

The Guardian: Home News.

POLÍTICA INTERNACIONAL

ABC: Internacional.

El País: Internacional.

Le Figaro: La Vie internationale.

Le Monde: Étranger, Diplomatie, Proche Orient, Europe, Afrique, etcètera.

Il Corriere della Sera: Terza pagina, Esteri.

La Repubblica: Política estera, Mondo (però habitualment també es tracta de temes de política internacional en unes altres pàgines; per això el context informatiu s'estableix més aviat pel contingut de la notícia).

The Times: Overseas News, European News.

The Guardian: European News, International News.

SOCIETAT

ABC: Ecología, Sociedad, Religión, Educación, Sanidad, Sucesos.

El País: Sociedad, Educación, Ciencia, Cataluña (si és una informació sense contingut polític).

Le Figaro: Notre vie, La Vie scientifique, Vie de l'éducation, La Vie en été, L'Actualité.

Le Monde: Société, Sciences, M dicine,  ducation, Campus (també alguns continguts d'Heures locales).

Il Corriere della Sera: Cronache italiane, Da qui alla maturit , Universit , Cronaca di Milano, Modi e mode, Corriere Scienza.

La Repubblica: Cronaca, Attualit , Cronaca Roma, Bianca & Nera.

The Times: Focus, Science, Homes.

The Guardian: Second Front, Inside Story, Women, Environment, Society, Housing.

 s a dir, a l'hora de fer el disseny de la investigació s'ha de fer un disseny flexible. També   important fer un pretest que ens permetrà descobrir els problemes del nostre instrument de recerca i fer les correccions pertinents abans de començar la recollida definitiva de les dades.

Tots els mètodes d'investigació tenen els seus avantatges i les seves limitacions; per això també pot ser una bona opció dur a terme una triangulació.   interessant fer una combinació d'uns quants mètodes que permetran, per una banda, posar de manifest les diverses facetes del fenomen estudiat i, per una altra, poden servir perquè es corroborin els resultats obtinguts mitjançant diferents tècniques.

Realització de la investigació

Quan s'efectua una investigació, un dels primers problemes fa referència a l'accessibilitat de la població a analitzar. Aquest problema ha estat plantejat per alguns autors (Johnson i Tuttle, 1989, p. 472-473).   evident que els grups més accessibles són els més similars als investigadors. En el cas d'investigadors occidentals són les persones d'unes altres cultures m s occidentalitzades. Per això es pot donar la situació que hi hagi menys diferències entre aquests grups i els investigadors occidentals que entre ells i alguns altres grups de la seva cultura d'origen.

A més a més, segons les característiques de cada cultura hi pot haver algunes dificultats afegides. Per exemple, l'estudi de les dones àrabs pot ser difícil per a un investigador occidental.

Johnson i Tuttle (1989, p. 472) plantegen també la necessitat de l'autocensura per l'investigador. S'ha de ser conscient que uns temes determinats que per a una cultura són més o menys fàcilment verbalitzables per a unes altres són tabús. En aquest aspecte, l'investigador ha de ser

més que mai conscient dels límits de la seva recerca i de quines són les àrees que es poden estudiar.

A l'últim, aquests autors (Johnson i Tuttle, 1989, p. 474) també assenyalen que l'investigador no ha de tenir por de canviar el seu instrument d'anàlisi inicial per fer-lo més vàlid per a la cultura que estudia.

Interpretació de les dades i la discussió dels resultats

Vegeu finalment alguns dels perills en la interpretació de les dades i la discussió dels resultats. Un és la sobregeneralització (Jensen, 1982, p. 261-262) basada en àrees geogràfiques, en grups religiosos o nacionals. Podem parlar dels *orientals*, dels *occidentals* o dels *llatinoamericans*? Els *catòlics*, els *musulmans* o els *budistes* són unes comunitats gaire homogènies? Els *catalans*, els *espanyols*, els *japonesos* són tots culturalment iguals? És coneguda l'anècdota de l'escriptor britànic Chesterton, que, quan uns periodistes li van preguntar què opinava dels francesos, va contestar: «No els conec tots.»

Hi ha molts grups i subcultures que podrien estar sota l'etiqueta d'*occidentals*, *catòlics* i *catalans*. Hi ha moltes variacions dins de cada grup tenint en compte l'educació, la classe social, la feina, el nivell econòmic, el sexe, la religió i la localització geogràfica. A més a més, fins i tot és possible que, per exemple, una feminista japonesa en uns continguts o uns valors determinats es trobi més a prop d'una feminista catalana que d'un japonès masculista.

Un altre perill és l'exageració de les diferències. Quan es parla de la comunicació intercultural, hi ha la tendència a posar l'èmfasi en les diferències culturals. Per això pot fer l'efecte que tot són diferències i que no hi ha similituds.

Si, per exemple, ens fixem en algun estudi sobre antropologia de l'alimentació (Contreras, 1993), ens adonarem que principalment s'hi posa de manifest que hi ha un seguit de productes que per unes cultures són comestibles mentre que per unes altres no són acceptables. Un xinès pot menjar una deliciosa cuixa de gos, un indi guaharibo d'Amèrica del Sud pot invitar-te a tastar una exquisida taràntula o un nord-americà pot menjar-se sense cap mena de problema un animal viu: una ostra. Aquests són menjars difícils d'intercanviar, però s'oblida que, per exemple, hi ha moltes fruites que tots tres podrien compartir. A vegades, assenyalant algunes poques diferències d'una cultura desconeguda, la conclusió és que hi ha moltes diferències i molt poques similituds.

Potser una manera convenient de superar aquestes dificultats seria fer una aproximació més aviat *emic* que no *etic* del nostre objecte d'estudi.

L'aproximació *etic* estudia el comportament des de fora de les diferents cultures a fi de poder-les comparar i les categories de la conducta a observar són determinades per l'investigador. Per contra, l'*emic* intenta descobrir un sistema des de dintre. Normalment fa referència a l'estudi d'una sola cultura. Les conductes a observar depenen dels usuaris d'aquesta conducta. És a dir, es tractaria, a l'hora de descriure una cultura, de tenir en compte la pròpia percepció dels actors socials que la viuen.

Brevíssima reflexió

Com s'ha pogut apreciar, les dificultats metodològiques, i fins i tot epistemològiques, en aquest àmbit són moltes. Però això no hauria d'esfereir els estudiosos, sinó que més aviat hauria d'esperonar el desig dels investigadors. Perquè sense desig no hi ha coneixement de cap mena.

Bibliografia citada

- BIERNATZKI, W. E. «Intercultural Communication». *Communication Research Trends*, vol. 7, núm. 3 (1986), p. 1-6.
- BLUMLER, J. G.; McLOED, J. M.; ROSENGREN, K. E. «An Introduction to Comparative Communication Research». A: BLUMLER, J. G.; McLOED, J. M.; ROSENGREN, K. E. *Comparatively Speaking: Communication and Culture across Space and Time*. Newbury Park, Califòrnia: Sage, 1992, p. 3-18.
- CONTRERAS, J. *Antropología de la alimentación*. Madrid: Eudema, 1993.
- CASMIR, F. L. «Third-Culture Buildings: A Paradigm Shift for International and Intercultural Communication». A: DEETZ, S. A. [ed.]. *Communication Yearbook/16*. Londres: Sage, 1993, p. 407-428.
- FLETCHER, G.; GREENHILL, A. «Academic referring of Internet-based resources». *Aslib Proceedings*, vol. 47, núm. 11-12 (novembre/desembre 1995), p. 245-252.
- HEPWORTH, J. C. «Some Pre-empirical Considerations for Cross-cultural Attitude Measurements and Persuasive Communications». A: CASMIS, F.L. [ed.]. *Intercultural and International Communication*. Washington: University Press of America, 1978, p. 42-71.
- JANDT, F. E. *Intercultural Communication*. Thousand Oaks, Califòrnia: Sage, 1995.
- JENSEN, J. V. «Perspective on Nonverbal Intercultural Communication». A: SAMOVAR, L. A.; PORTER, R. E. [ed.]. *Intercultural Communication: A Reader*. 3a ed. Belmont, Califòrnia: Wadsworth, 1982, p. 260-276.
- JOHNSON, J. David; TUTTLE, Frank. «Problems in Intercultural Research». A: ASANTE, M. K.; Gudykunst, W. B. [ed.]. *Handbook of International and Intercultural Communication*. Londres: Sage, 1989, p. 461-483.
- MAFFESOLI, M. *La connaissance ordinaire*. París: Méridiens Klincksieck, 1985.
- RODRIGO ALSINA, M. «Els estudis de comunicació intercultural». DCIDOB. [Barcelona]. [En premsa]